

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

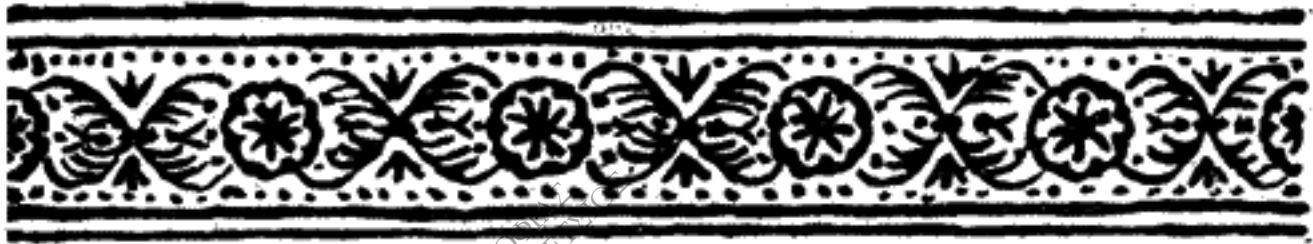
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ (*)

Τὸ ἔργο τοῦ Carrel μεταφράστηκε ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Α. Κωνσταντᾶ, Ἀθήνα 1838.

Ἐξ ἀπὸ τῆ γραμμῆ αὐτῆ τῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τὸν Rouqueville στὸ Rabbe, στὸ Villemain καὶ στὸν Carrel, ἔχουμε παράλληλα στὴ Γαλλία μερικὰ ἔργα, ποὺ ἐξαρτῶνται ἄμεσα ἀπὸ τὸν Rouqueville καὶ ἀποτελοῦν ἰσάριθμες μικρὲς γραμμές, χωρὶς ὅμως συνέχεια.

Ὁ J.-B. Picquenard μὲ τὸ ἔργο του « Victoires et conquêtes des Grecs modernes depuis leurs premières hostilités contre les Turcs jusqu'à la fin de l'année 1824 ; précédées d'une introduction historique contenant l'histoire abrégée de la Grèce depuis la révolution de 1740 jusqu'à nos jours », Παρίσι 1825, σχῆμα 16, σελ. III + 363, βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν κοινὴ ἀφειτηρία καὶ μόλις ἕνα βῆμα πέρα ἀπ' αὐτήν. Ἄν κ' ἐκφράζεται μὲ σεβασμὸ γιὰ τὸν Rouqueville, παρατηρεῖ ὅτι ἱστορία γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ἐξελλίσσεται ἀκόμη, δὲ μπορεῖ νὰ γραφτῆ γιὰ τοῦτο ἔδωσε στὸ ἔργο του τὸν παραπάνω τίτλο. Ἄναλαμβάνει λοιπὸν νὰ ἐκθέσῃ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μὲ τὸν Rouqueville καὶ μέσα στὰ ἴδια χρονικὰ πλαίσια, ἀλλὰ μ' ἄλλο πνεῦμα. Ἡ προεπαναστατικὴ ἐποχὴ καταλαμβάνει 142 σελίδες, δηλ. περισσότερο ἀπὸ τὸ ἕνα τρίτο ἢ διαπραγματεύσῃ τῆς ἔχει χαρακτῆρα ὑποτέλειας στὴν ἐπανάσταση, ποὺ γενικὰ παρουσιάζεται σὴν κύριον θέμα. Ἀπὸ τὸν Rouqueville διαφέρει κατὰ τὸ ὅτι ὁ Picquenard ἔχει ἀναπλάσει τὸ σχέδιόν του, μάλιστα τὸ ἔχει ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν κεντρικὴ γραμμὴ γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ καὶ τὸ ἔχει συμπληρώσει μὲ εἰδήσεις ἀπὸ τὸ Fauviel καὶ τὸ Beaujour. Τὸ περισσότερον ὅμως εἶναι περιληψή, παράφραση ἢ καὶ παράθεση αὐτοῦσιων περικοπῶν τους.

Τὸ ἔργο τοῦ P. J. S. Duféy « Résumé de l'histoire de la régénération de la Grèce jusqu'en 1825, précédé d'une introduction sur les révolutions de l'empire d'Orient depuis sa fondation jusqu'à la fin de 17e siècle »

τὸμοι 3, Παρίσι 1825, σὲ σχῆμα 16^ο, προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸν Rouqueville πρὸς ἄλλη κατεύθυνση: Ἐχει γιὰ κύριον θέμα τὴν « ἀναγέννηση », ὅπως ἐκεῖνος τὴ συνέλαβε, καὶ σ' αὐτὸ προτάσσει μιὰ σύντομη εἰσαγωγή, σελ. VII-LXII τοῦ πρώτου τόμου, ποὺ περιλαμβάνει ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, τὴ φραγκοκρατία καὶ τὴν τουρκοκρατία ὡς τὰ ὀρθωτικά. Τὸ κύριον θέμα ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 1770. Ὁ πρῶτος τόμος φτάνει ὡς τὴν ἐκχώρησιν τῆς Πάργας. Κύριον βοήθημα ὁ Duféy ἔχει τὸν Rouqueville, ἀλλὰ χρησιμοποίησε καὶ ἄλλες πηγές, ἀκόμη καὶ ἔγγραφα, ποὺ δημοσιεύει στὸ τέλος τοῦ τόμου τούτου. Ἀπὸ τῆς πληροφορίας αὐτῆς πρόσθεσε προπάντων στοιχεῖα γιὰ τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τῆς ἑλληνικῆς χώρες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18 αἰ. Ὁ δεῦτερος τόμος περιλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὴν ἐκχώρησιν τῆς Πάργας ὡς τὴν ἀνταρσίαν του καὶ ἀπὸ τὰ μέσα του ἀρχίζει ἢ καθ' αὐτὸ ἐπανάσταση, ποὺ συνεχίζεται καὶ στὸν τρίτον.

Ἡ Mme Dufrenoy ἔγραψε « Beautés de l'histoire de la Grèce moderne ou récit des faits mémorables des Hellènes, depuis 1770 jusqu'à ce jour, avec l'état du gouvernement des contrées où s'étend la régénération ; le tableau de leurs moeurs, de leur esprit public, de leur caractère, de leurs lois etc ; et un précis d'actions extraordinaires d'Ali-Pacha. . . », σὲ δύο τόμους, Παρίσι, ἕνα ἔργο καθαρὰ δημοσιογραφικόν. Ὁ πρῶτος τόμος (σελ. XLIX + 488) περιλαμβάνει ὀλικὸ ποικιλώτατον, ἱστορικόν, γεωγραφικόν, ἐθνογραφικόν, λαογραφικόν, περιγραφῆς κ. ἄ., ἀπ' ὅλη τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας καὶ χωρὶς κανένα σύστημα. Ὁ δεῦτερος τόμος (σελ. 520) ἀρχίζει μὲ μιὰ περιγραφὴ τῆς Ἡπείρου καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ ὅτις σελ. 145-235 παρουσιάζει μιὰ περίληπτικὴ ἱστορίαν τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τῆς σελ. 235 κέξ. ἐκτίθεται μιὰ χρονολογικὴ διάταξις τῶν γεγονότων τῆς ἐπανάστασης σύμφωνα μὲ διάφορες ἀνταποκρίσεις.

Ἄμεσα πρὸς τὸν Rouqueville συνδέεται καὶ ἡ « Geschichte der Neugriechen von der

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον.

Eroberung Konstantinopels bis auf unseren Zeiten» του *Julius Curtius*, τόμοι 5, Λιψία 1827 - 1830. Ο συγγραφέας φαίνεται ότι από τὰ τόσα βοηθήματα πού είχαν εκδοθῆ πριν ἀπ' αὐτόν δὲν ἤξερε ἄλλα ἀπὸ τὸν Rouqueville καὶ τὸ Faugier σὲ γερμανικὴ μετάφραση. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Rouqueville διακρίνεται καὶ στὴ δημιουργία τοῦ βιβλίου. Ὁ Curtius φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ ξεκίνησε μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπανάσταση καὶ μὲ τὴν πρόθεση νὰ γράψῃ μόνον αὐτῆς τὴν ἱστορία καὶ μπροστά της, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Rouqueville, νὰ προτάξῃ μιὰ εἰσαγωγή, πὺ ἐκτενῆ δμως, πὺ ν' ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἄλωση. Καὶ ἔτσι προσηγγεῖλε στὶς ἀγγελίες ὅτι ὁ πρῶτος τόμος θὰ περιελάμβανε τὴν εἰσαγωγή αὐτῆ (τ. I, σελ. XVI). Γιὰ νὰ τὴν καταρτίσῃ ἔψαξε καὶ συγκέντρωσε λίγα στοιχεῖα ἀπὸ διάφορα περιηγητικὰ βιβλία. Μὲ ποῖα κριτήρια διάλεξε καὶ κατέστρωσε τὸ ὕλικό του, μᾶς τὸ λέει ὁ ἴδιος τ. I σελ. xvii κέξ. «Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι ὁ τωρινὸς ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ θεωρηθῆ εἰδικώτερα σὰ μιὰ ἀπλή ἐπανάσταση στὰ ὄρια τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θεώρησα ἀναγκαῖο πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ προτάξω μιὰ περιγραφή τῆς κατάστασης καὶ τῆς ὀργάνωσής του. Κ' ἐπειδὴ, ὅσα συνέβαιναν στὴν Πόλη, ἐπιδρούσαν πάντα στὶς ἑλληνικὲς χώρες, δὲν πρέπει νὰ παραξενευτῆ κανεὶς, ἂν ἔχω πῆ κάτι περισσότερο γι' αὐτὴν. Ἀμέσως ὕστερα παρακολούθησα τίς κατακτήσεις τῶν Τούρκων ὡς τὴν Πελοπόννησο κ' ὕστερα ἕκαστα αὐτῆ τὴ χερσόνησο κατὰ προτίμηση σκοπιὰ τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ αὐτῆς ἡ μοῖρα προσδιόριζε σχεδὸν πάντα τὰ πεπρωμένα τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν ἢ συνδεότανε μ' αὐτά». Δηλ. δέχτηκε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, τὸ κέντρο τοῦ ἔργου του, εἶναι στοιχεῖο τῆς τουρκικῆς ἱστορίας, κι' ὅτι ἡ πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας προσδιόριζε τὰ ὅσα συνέβαιναν στὶς ἑλληνικὲς χώρες. Ἔτσι κ' ἔπλασε τὸν πρῶτο τόμο του (σελ. XXII + 215). Μετὰ τὸ 1. κεφάλαιο, πὺ εἶναι γεωγραφία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, στὰ κεφ. 2-4 πελαγοδρομεῖ σὲ μιὰ περιγραφή τῆς Πόλης, τοῦ σεραγιοῦ, τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐθίμων τους. Τὸ 5. εἶναι γενικὴ ἱστορικὴ εἰσαγωγή. Τὸ 6. τουρκικὴ ἱστορία πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση. Τὰ 7-10 ἀναφέρονται στὴν ἄλωση, στὴν κατάληψη τῆς Πελοποννήσου, τῶν νησιῶν καὶ τῆς Κρήτης. Τὸ 11. παρουσιάζει τὴ θέση τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τὰ 12. καὶ 13. ἐκθέτουν τοὺς ἐθνικοὺς πόθους, τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρώσων καὶ τὰ ὀρλωφικά. Τὸ 14. περιέχει τὸ διεθνῆ συναγωνισμό στὶς ἑλληνικὲς χώρες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18. καὶ τίς ἀρχές τοῦ 19. αἰῶνα. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ πρῶτος αὐτὸς τόμος συντάχθηκε σ' ἀναφορὰ πρὸς τὴν ἐπανάσταση καὶ σὰν εἰσαγωγή σ' αὐτὴ, πρᾶγμα πὺ φαίνεται κι' ἀπὸ

τὸν προσανατολισμό του κι' ἀπὸ ρητὲς δηλώσεις τοῦ συγγραφέα, σὰν αὐτὲς πὺ προαναφέραμε, ὅμως πῆρε τέτοια ἀνάπτυξη, ὡστε χαλαρώθηκε ἢ συνάφειά της μὲ τὴν ἐπανάσταση: ἔτεινε ν' ἀπόκτησῃ αὐτοτέλεια, ἀλλὰ δὲν τὴν πραγματοποίησε τελικὰ. Ὁ ἴδιος ὁ Curtius, ἀφοῦ πρῶτα τὴν ἔγραψε, ἀρχισε πᾶ νὰ θεωρῆ, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὸ ξεκαθαρίσῃ, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἱστορία δὲν ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπανάσταση, κι' ὅτι ἡ ἐκθεσὴ του αὐτῆ δὲν εἶναι εἰσαγωγή, ἀλλὰ μέρος τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. «Στὴν ἀγγελία ὀνόμασα εἰσαγωγή αὐτὸ τὸν πρῶτο τόμο καὶ εἶναι πραγματικὰ, ἂν κανεὶς θελήσῃ ν' ἀρχίσῃ τὴν ἱστορία τῶν Νέων Ἑλλήνων μὲ ἀπὸ τὸ 1821. Ἄλλ' αὐτὸ δὲ θὰ ἦταν παρὰ μόνον ἡ ἱστορία τοῦ τελευταίου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα, καὶ μιὰ τέτοια ἱστορία χωρὶς συσχέτιση μὲ τὰ προηγούμενα δὲ μπορῶ νὰ καταλάβω. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἄς ποῦμε εἰσαγωγή μου...» (I, xvii). Ὁ δεύτερος τόμος (σελ. VIII + 248), πὺ δὲ θεωρεῖται εἰσαγωγικός, περιλαμβάνει τὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 18. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19. αἰ. μὲ κέντρο τὸν Ἄλῃ, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ κύριου ὀδηγοῦ του καὶ πληροφορητῆ τοῦ Rouqueville. Μόνον τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ τόμου αὐτοῦ, τὸ 15., εἶναι πρωτότυπο καὶ ἀναφέρεται ὀλόκληρο στὸ Ρήγα, γιὰ τὸν ὁποῖο παρέχει πολλὰ στοιχεῖα ἀγνωστα ἀπ' ἄλλου καὶ παραθέτει κατάλογο τῶν ἔργων του καὶ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ «Ὡς πότε παλληκάρια». Οἱ τόμοι τρίτος (σελ. VI + 214), τέταρτος (σελ. 268) καὶ πέμπτος (σελ. 286) περιλαμβάνουν τὴν ἐπανάσταση ὡς τὸ 1823 μ' ὀδηγὸ πάντα τὸν Rouqueville. Στὰ καθέκαστα ὁ Curtius ἐνδιαφέρεται νὰ δώσῃ τὰ γραφικὰ καὶ τὰ ἀξιοπεριέργα καὶ μὲ τοῦτο τὸ βιβλίο του παίρνει ὕφος πληροφοριακὸ καὶ δημοσιογραφικὸ.

Δύο γενικώτερες ἱστορίες ἐνδιαφέρουν ἐπίσης τὸ θέμα μας. Ἡ «Geschichte von Griechenland» τοῦ *Galletti*, στὴ σειρά «Cabinets-Bibliothek der Geschichte» σὲ 2 μικρὰ τομῖδια, 16°, Gotha 1826, εἶναι μιὰ ἀσήμαντὴ ἱστορία. Ὁ δεύτερος τόμος, σελ. 45-104, περιέχει μιὰ ἐξιστόρηση τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς ἐπανάστασης καθαρὰ χρονολογικῆ. Ἡ «Geschichte Griechenlands und der Türkei» τοῦ *W. von Lüdemann* στὴ σειρά «Allgemeine historische Bibliothek für Jedermann», μέρος 15, σὲ 4 τόμους, 16° Δρέσδη 1821, εἶναι ἀνάλογης ἀξίας. Ὁ τρίτος τόμος περιέχει τουρκικὴ ἱστορία τῶν ἐτῶν 550-1774 μ.Χ. Ὁ τέταρτος περιέχει διαδοχικὰ ἑλληνικὴ 1443-1774 (σ. 6-39), τουρκικὴ 1774-1820 (σ. 39-60), ἑλληνικὴ 1774-1820 (σ. 67-80), ἐπανάσταση (σ. 80-159). Ἡ ἐκθεσὴ εἶναι καθαρὰ χρονολογικῆ.

Δύο ἄλλα ἱστορικὰ ἔργα, ἡ «History of the Greek revolution» τοῦ *John L. Comstock* Νέα Ὑόρκη 1825, καὶ ἡ «History of the war of Independence in Greece» τοῦ *Thomas Keightley*

σε 2 τόμους, Έδιμβουργο 1830, είναι κατά βάση ιστορία της επανάστασης, αλλά με έκτενη εισαγωγή. Κ' οι μόνες καθαρές ιστορίες της επανάστασης, που συνεχίζουν τον τύπο του Blaquiere είναι το «An historical Sketch of the Greek Revolution» του Samuel G. Howe Νέα Υόρκη 1828, ή «Histoire de la Révolution Grecque» του Αλ. Σούτσου, Παρίσι 1829, ή «History of the Greek Revolution» του Gordon, Λονδίνο 1832, том. 2.

Από τα παραπάνω εύκολα φαίνεται ότι η γραμμή της εξέλιξης Rouquerville-Rabbe-Villemain-Carrel ήταν η πιο γόνιμη. Για τουτό κι' αυτή συνεχίστηκε. Ο λόγιος Φαναριώτης Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, που ζούσε στο έξωτερικό, προσκλήθηκε το 1826 κ' έδωσε στη Γενεύη μια σειρά διαλέξεων για τη νεοελληνική φιλολογία. Αυτές τις διασκεύασε έπειτα σε βιβλίο «Cours de la littérature grecque moderne...», Γενεύη 1827. Ύστερ' από μια εισαγωγή (σελ. 21) για την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας, εκθέτει τη νεοελληνική φιλολογία (σελ. 22-125) από το 1700 σε τρεις περιόδους, ως το 1750, ως το 1800, και ως την τελευταία στιγμή: την τελευταία περίοδο τη θεωρεί άκμη, κι' αυτή την αποδίδει στην πολιτική κατάσταση και στην ανάπτυξη του εμπόριου. Στο τέλος (σελ. 126-1/4) κάνει κριτική διαφόρων έργων. Η εργασία αυτή, αν και είναι πολύ ισχνή, έχει συνθετικές τάσεις.

Ύστερ' απ' αυτήν ο Νερουλός καταπιάνστηκε μ' ένα γενικότερο ιστορικό δοκίμιο «Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l' empire d' Orient». Γενεύη 1828. Το έργο αυτό με VI + 534 σελ. αποτελεί σημαντική πρόοδο. Οι προηγούμενοι αναγκάζονται από την έλλειψη ελληνικού υλικού κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας να παίρνουν τουρκικό και να κάνουν το έργο τους μάλλον τουρκική παρά ελληνική ιστορία. Ο Νερουλός για το λόγο αυτό κ' έχοντας μπροστά ακριβώς τα έργα εκείνα, έφτασε να θεωρήσει ότι οι ιστορίες των δύο τούτων λαών συνάπτονται και ταυτίζονται (σελ. 2, 119, πρβλ. και πρόλογο των έκδοτων σελ. II). Για τουτό ζήτησε το ύλικό του στην τουρκική πλευρά κι' άντλησε από Τούρκους ιστοριογράφους (βλ. σελ. 2 κέξ.), που τους ήξερε καλά. Επίσης στηρίχτηκε στις προσωπικές του έντυπώσεις και για πολλά ζητήματα είναι πηγή. Τέλος χρησιμοποίησε κι' έκμεταλλεύτηκε τα προγενέστερα βοηθήματα. Σχετικά μ' εκείνα παρουσιάζει σημαντικώτατη πρόοδο. Το ύλικό είναι περισσότερο εξακριβωμένο, τα γεγονότα κρίνονται πιο σωστά. Βέβαια, όπως κι' οι προηγούμενοι, ο Νερουλός δε μπόρεσε με το λίγο κι' έλλιπέστατο ύλικό του να κάμη πραγματική ιστορική έκθεση, άλλ' αναγκάστηκε να μείνη σε μια σχηματική κατάταξη. Μά και σ' αυτό το σημείο ο Νε-

ρουλός έπιτελεί πρόοδο, γιατί συνειδητοποίησε και ξεκαθάρισε πιο καλά τα προβλήματα, τα συσχέτισε πιο έπιτυχημένα και συνέλαβε πιο καθαρό σχέδιο κι' από κεί προχώρησε με μεγαλύτερη ασφάλεια προς τις λεπτομέρειες, χωρίς αντιφάσεις.

Διείρεσε το βιβλίο του σε τρία μέρη: Α' «Αίτια της διατήρησης του ελληνικού λαού» (σελ. 10-81), Β' «Έξασθένηση της τουρκικής αυτοκρατορίας και πρόδος του πολιτισμού στην Ελλάδα» (σελ. 82-236), Γ' «Ιστορία της ελληνικής επανάστασης» (σελ. 237-543). Από την αναλογία αυτή φαίνεται άμέσως ότι πρόκειται για ένα έργο δυσυπόστατο: όχι νεοελληνική ιστορία, αλλά τουρκοκρατία + επανάσταση. Το πρώτο μέρος είναι απάντηση στο έρώτημα, που πολύ θολά πέρασε από το μυαλό του Rabbe και του Carrel και γι' αυτό έδωσαν μια επίσης άνωριμη κι' αναποφάσιστη απάντηση (βλ. παραπάνω), άλλ' ο Νερουλός το συνέλαβε και το διατύπωσε ρητά «...ποιές είναι οι αίτιες της διατήρησης του ελληνικού λαού; θα παρουσιάσω, ποιές ησαν οι δυνάμεις, που έμπόδισαν να συγχωνευθή μέσα στον όγκο της όθωμανικής αυτοκρατορίας, ποιές ύπηρξαν οι πηγές, από όπου οι Έλληνες, δοϋλοι και ξεριζωμένοι, άντλησαν το αίσθημα για την έθνική τους άξια και την έλπίδα να σπάσουν μια μέρα τα δεσμά τους» (σελ. 8) και δικαιολογεί την αντιμετώπισή του: «θέλησα να έκθέσω καθαρά τα αίτια, που συνέτελεσαν περισσότερο στην ύπαρξη του ελληνικού λαού, στην πολιτική και θρησκευτική του ένότητα, στη διατήρηση των δικαιωμάτων του, έπειδή είναι οι άπαραίτητες προϋποθέσεις, για να κατανοηθή η σειρά των γεγονότων, που αποτελούν τη νεώτερη ιστορία της Ελλάδος» (σ. 80). Το μέρος αυτό είναι χωρισμένο σε τρία κεφάλαια: Στο 1. περιγράφεται η έξασθένηση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ή ιστορία των Τούρκων πριν από την άλωση και η άλωση. Στην άρχή του 2. εκτίθεται η κατάκτηση των ελληνικών χωρών. Στο υπόλοιπο μέρος του 2. και στο 3. διαπραγματεύεται ο Νερουλός το ζήτημα, που έθεσε πιο πάνω. Όπως και πριν απ' αυτόν ο Rabbe και ο Carrel, αλλά τώρα ο Νερουλός πιο καθαρά και όριστικά θεωρεί σαν παράγοντες της διατήρησης του ελληνισμού τη θρησκεία και την έκκλησία, τους άρματωλούς, τους Φαναριώτες, την αυτοδιοίκηση, ύστερα τα προνόμια και το εμπόριο και τέλος άλλους, λιγότερο σημαντικούς. Θεωρεί επίσης ότι οι θεσμοί αυτοί ιδρύθηκαν, ύπηρξαν κ' έλειτούργησαν από την άνοχη των Τούρκων κι' ότι οι Έλληνες έκμεταλλεύτηκαν αυτή την εύκαιρία. Για τη διαπραγμάτευση της θρησκείας και της έκκλησίας αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του 2. κεφαλαίου (σ. 27-47). Τονίζει ότι η θρησκεία των Έλλήνων προστατευόταν από τους

Τούρκους (σελ. 27) κι'ότι ο Μεχμέτ Β' την ανέχθηκε, για να κρατήσει τους Έλληνες μακριά από τους Δυτικούς, που τότε έτοιμαζαν σταυροφορία (σ. 28-29). Ύστερα εκθέτει τα προνόμια και την οργάνωση της εκκλησίας (σ. 29-36), που θεωρεί, όπως πριν κι' ο Villemain, ότι έκαμαν την εκκλησία παράγοντα συγκέντρωσης όλων των Έλλήνων, που ήταν σκόρπιοι και χωρισμένοι. Κ' έτσι αυτό, που ο Μεχμέτ γι' άλλο σκοπό έκαμε, «έγιν' αίτια να διατηρηθί ο έλληνικός λαός κ' εμπόδισε τη διάλυσή του σε ξεχωριστά μέρη» διαφορετικά θα χανόταν (σ. 36-37). Στα μοναστήρια και στο μοναστικό βίο προσγράφει το ότι συντήρησαν την παράδοση του παλαιού μεγαλείου (σ. 44). Σημασία τέλος αποδίδει και στους λαϊκούς αξιωματούχους του Φαναρίου, που, κατ' αυτόν, καλλιέργησαν τα γράμματα, έγραψαν έργα απολογητικά και προστάτησαν το έθνος από τον προσηλυτισμό (σ. 46). Έπακολουθεί η διαπραγμάτευση των κλεφτών και των άρματωλών (σ. 47-54), που τους θεωρεί ίδιους, και τους κατάγει από το Σκεντέρμπεη. Σ' αυτούς αποδίδει την καλλιέργεια στρατιωτικού πνεύματος. Σε μισή σελίδα κάνει λόγο για το εμπόριο, για τον πλοῦτο, για τις σπουδές των εμπόρων στο έξωτερικό και για την ίδρυση απ' αυτούς σχολείων στην Ελλάδα (σελ. 55). Το 3. κεφάλαιο αρχίζει με τους Φαναριώτες. Οι Τούρκοι τους χρησιμοποίησαν με πολλούς τρόπους. Κι' αυτοί επέβλεπαν τις δημόσιες υποθέσεις του έθνους τους και αναχαίτιζαν πράξεις δυσμενείς (σελ. 64). Πολύ σύντομα διαπραγματεύεται τη διοίκηση, την αυτοδιοίκηση, τα προνόμια, τις μισοανεξάρτητες περιοχές (ως τη σελ. 78). Τέλος εκθέτει τους μικρότερους λόγους, που συνετέλεσαν στη διατήρηση του έλληνισμού: το εμπόριο, το παράδειγμα της ευημερίας, που έδιναν οι γειτονικές βενετοκρατούμενες πόλεις, την έλλειψη δικαιωμάτων πρωτοτόκου, τον έγγαμο κληρο, που δεν ξεχώριζε από το λαό, την ύπαρξη ενός μόνο μοναχικού τάγματος, τις υπηρεσίες των μοναστηριών. Από την έλλειψη ύλικού κι' ο Νερουλός θεώρησε ότι ο έλληνισμός κατά το διάστημα τριών αιώνων έμεινε άδρανής και περιορίστηκε μόνο να συντηρήσει τη θρησκεία του, τα ήθη του, τη γλώσσα του (σ. 78). Σ' άλλο μέρος όμως κάνει τη διάκριση ότι κατά το διάστημα τούτο ο έλληνισμός παρουσίαζε ένα παθητικό κι' ένα ενεργητικό μέρος: το πρώτο ήταν το σύνολο του λαού, όλος ο κοινός κόσμος, που έκανε μόνον εύχες κι' όνειρα: το δεύτερο ήταν οι λίγοι κλέφτες, (σ. 239-240). Μά από τον καιρό της Αικατερίνης Β' οι Έλληνες απέκτησαν δράση. Από τότε πιά ανήκουν στην ιστορία (σ. 81). Και πράγματι στο δεύτερο μέρος του ο Νερουλός δίνει χαρακτήρα ιστορικό. Από την αρχή είχε υποσχεθί ότι στο μέρος αυτό θα παρουσίαζε, πώς οι

Έλληνες κάτω από εύνοϊκές συνθήκες, που τις έπωφελήθηκαν, προόδευσαν στον πολιτισμό, γνώρισαν την έκταση των δυνάμεών τους και συνέλαβαν τελικά το σχέδιο ν' ανακτήσουν τα δικαιώματα, που κήρυσσε ο άνθρωπισμός κι' ο χριστιανισμός (σελ. 8 πρβλ. 81). Το μέρος αυτό περιλαμβάνει τα γεγονότα από τα όρλωφικά ως τις παραμονές της επανάστασης. Παρακολουθείται παράλληλα ή τουρκική ιστορία, που αναλογικά αποτελεί και το μεγαλύτερο ποσοστό, και τονίζεται ή προϊούσα αποκέντρωση και διάλυση της Τουρκίας και ή συνεχής άκμή και πρόοδος των Έλλήνων. Κατά το μεγαλύτερο διάστημα του μέρους αυτού κέντρο της αφήγησης είναι ο Άλης. Στα τουρκικά, φαναριώτικα και παραδονάβεια ζητήματα των τελευταίων έτών είναι σπουδαία ή συμβολή των προσωπικών αναμνήσεων του Νερουλού. Το τρίτο μέρος, ή επανάσταση, έχει μια χωριστή εισαγωγή, το 1. κεφάλαιό του, όπου επαναλαμβάνονται άνακεφαλαιωμένα πολλά από τα παραπάνω. Τονίζεται και πάλι ότι, ενώ όλο το έθνος ήταν παθητικό, οι άρματωλοί ήταν στοιχεία μαχητικά: στην αρχή οι ενέργειές τους ήταν άσυντόνιστες, μά με τα όρλωφικά άνοιξαν οι όριζόντες τους. Στο Ρήγα αποδίδει ότι συνέλαβε την ιδέα να οργανώσει τους άρματωλούς και γι' αυτό ίδρυσε τη Φιλική Έταιρεία (σ. 239-241). Το 2. κεφάλαιο άσχολείται με την άποστασία του Άλη, το 3. με τη Φιλική Έταιρεία κατά το 1819 κι' από κεί και πέρα μπαίνει στην επανάσταση.

Ο Διδάσκαλος του Γένους Κ. Μ. Κούμας δημοσίευσε την «Ιστορία των ανθρώπινων πράξεων», τόμ. 12, Βιέννη 1830-1832. Κι' αυτός άκολουθήσε την κοινή τότε άποψη ότι ή έλληνική ιστορία παρουσιάζει ένα τεράστιο χάσμα από την πτώση των αρχαίων πολιτειών ως την επανάσταση και ότι με την τελευταία τούτη αρχίζει ή νέα έλληνική ιστορία: «Είκοσι περίπου έκατονταετηρίδες παρήλθον άφου έπαυσε το έλληνικόν έθνος να μνημονεύεται εις την ιστορίαν ως ιστορικόν έθνος. Όσα έλέγοντο περί αυτού εις τούτο το μεταξύ δεν ήταν έργα, αλλά πάθη έλληνικά. Διότι περιέγραφον το έθνος ή καταπατούμενον υπό των Ρωμαίων ή κατασπαρattόμενον υπό των Εύρωπαίων... ή καταδουλούμενον υπό των Όθωμανών» (ΙΒ' 518). Για το λόγο τούτον ο Κούμας δεν περιέλαβε στη συγχρονιστική έκθεση των άλλων λαών και την έλληνική ιστορία από την άλωση ως την επανάσταση. Στους τόμους Ζ', Η', Ι', ΙΒ' έξέθεσε μόνο τουρκική ιστορία. Άλλά σ' αυτή μέσα έσημείωσε ξεχωριστά τα γεγονότα, που ένδιέφεραν τον έλληνισμό, κατακτήσεις και διαμφισβητήσεις έλληνικών χωρών, καθώς και περιέλαβε ιδιαίτερα κεφάλαια για τους Πατριάρχες της Κωνσταντινουπό-

λεως. Ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀπὸ ἑλληνικὴ σκοπιὰ κοιταγμένη, ἔβαλε στὸν τελευταῖο τόμο, καὶ στὴ θέση ὅπου ἐκτίθενται τὰ γεγονότα μετὰ τὸ Ναπολέοντα, σελ. 518-677. Ἡ ἱστορία αὐτὴ γιὰ θέμα τῆς ἔχει τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κούμας ὅπως καὶ ὄλοι σχεδὸν οἱ πρὶν ἀπ' αὐτὸν δὲν περιορίστηκε νὰ δώσῃ μόνον αὐτὴ: «Ἐκρινε δὲ καλὸν νὰ προτάξῃ πρὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος τῶν μὲ συντομίαν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην χριστιανικῶν λαῶν καὶ ἐπομένως περὶ τῶν Ἑλλήνων..., διὰ νὰ ἴδῃ καθεὶς ἐκ τίνων καὶ πόσων ὀρμώμενοι ἀνέλαβαν τὸν ἥράκλειον τοῦτον ἀθλον...» (IB' 519). Ὁ Κούμας ἀφιέρωσε ἓνα κεφάλαιο

(Ἄκολουθεῖ)

(519-531) στὴν κατάσταση τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἄλλα τρία στὴν κατάσταση τῶν Ἑλλήνων: Τὸ 3. «Κατάστασις τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν» (532-554) σ' αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου πρωτότυπος καὶ στὸ ὄλικο καὶ στίς ἰδέες. Τὸ 4. «Κατάστασις τῆς Παιδείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» (554-599) εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ πρέπει νὰ τονιστῇ ἡ αὐτοτέλεια, πού ἔδωσε στὸ κεφάλαιο τοῦτο· ἔδω ὁ Κούμας μιλάει ἀπὸ ἀμεση πείρα. Στὸ 5. «Πρόδρομοὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως» (599-604), πραγματεῖται γιὰ τοὺς κήρυκες καὶ γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ ἀγῶνα. Τὰ κεφάλαια 6.-11. καὶ σελ. 605-677 ἀναφέρονται στὴν ἐπανάσταση.

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

MAURICE MAGRE.

ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΦΙΔΙ ΠΟΥ ΦΕΡΝΕΙ ΤΥΧΗ

Χαράζει. Εὐχαρίστησε τὸ Θεὸ πού σ' ἔκανε ν' ἀνακαλύψεις στὴ χρυσὴν αὐλὴ τὸ μαῦρο φίδι, πού φέρνει τύχη στὸ σπίτι.

Πρέπει νὰ τοῦ φέρουμε γάλα μέσα σὲ μιὰ πλατειὰ χωματένια κούπα, καὶ πάλι νὰ στρώσουμε φύλλα ξερά, γιὰ νὰ ξεκουραστεῖ τὸ φίδι.

Κανένα γρουσουζικο πρόσωπο δὲ θὰ φανεῖ σήμερα στὴν πόρτα, καμμιά θλιβερὴ σκέψη δὲ θὰ σταθεῖ στὸ κατῶφλι τῆς ψυχῆς.

Ὅλοκληρὴ μιὰ μέρα εὐτυχισμένη, χωρὶς οἱ δοῦλες νὰ μαλώνουν, χωρὶς καμμιά πικρὴ θύμησι νὰ ταράζει τὴν ἀγνή σου ματιά.

Ἦ μαῦρο φίδι, κάθε μέρα θὰ βάζω γάλα στὴν πλατειὰ κούπα καὶ θὰ ἐτοιμάζω τὰ ξερά φυλλώματα γιὰ σένα, μαῦρο φίδι, πού μοῦρχεσαι τόσο σπάνια.

Μεταφρ. ΚΛ. ΑΡΑΠΙΔΟΥ

